

FIGYELEM ÉS AKARAT.

Úgy az ember, valamint bármely más, többé-kevésbé fejlettebb állategyed is, külső megjelenésökben és viselkedésökben az egymásután következő és váltakozó állapotok hosszú során mennek végig. Ezen sokféle állapotokba pedig nem egyedül külbehátások, de a belőlök folyó és bennök lejátszódó ható okok révén is jutnak. Mindenek előtt mozgásuk és pedig önkénytes mozgásuk szembetünő. S ezen mozgás eszközei és forrásai: az izmok és a reflex és spontán vagy akarati indítást közvetítő idegszálak, a melyek rendszerében azután ott van a vegetatív életen felülemelkedő *érzési* életfolyamat.

Azonban ezen érzési jelenség már nem oly szembe-szökő; nem figyelhető meg oly közvetlen közletről, mint az önkénytes mozgás. Ezen hozzáférhetlensége a régi pszichologiai rendszerekben a legkülönfélébb, sokszor furcsa hypothesisekre *szolgáltatott alkalmat*. Míg nem a pszichologia segítségére jött az orvostudomány, a boncztan s főkép az élettan; s ez utóbbi bámulatos finomságú eszközeivel egészen a physikusok vagy akár a mechanikusok módjára tesz kísérleteket.

Már a régi rendszerek tisztában voltak azzal, hogy az, a mi az állatot a nem állattól és így a növénytől is megkülönbözteti: ez az ő érzése. Ezen érzés tehát az állati élő testállomány általános sajátása. De az érzés foka és neme

szerint rendkívül különböző. Ha egy izelt állatot, vagy egy héjanczot előveszünk s mozgásait megfigyeljük, azonnal rájövünk, hogy ezen állatoknak meglehetősen fejlett érzési képességük van. Innen felfelé, egész az emberig, egyre bonyodalmasabb s bonyolultabb az érzés képessége. Ezen a fokon a megfigyelése is sokkal nehezebb. Azért az érzés folyamatáról a leghívebb és legalaposabb képet és fogalmat csak az alsóbbrendű állatokon véghezvitt kísérletek alapján nyerhetni. Ezen vizsgálatok mindenekelőtt arról győznek meg, hogy az érzés megjelenése nem egyéb, mint bizonyos erőjelenség. Ezen erőnek pedig látszólag kettős a forrása, egyrészt maga az érző egyed, másrészt a vele folytonosan érintkező külvilág. Majdnem általánosan elfogadott nézet az, hogy az érzés csak bizonyos külső inger behatása alatt jön létre. Ezen inger mindig bizonyos erőmennyiséget vált ki, mely az idegzetben támadt izommozgásban emésződik fel. Ez az úgynevezett reflex. Egyes physiologusok az érzési erőnek ilyen kiváltási folyamatát nagyobb szemlélhetőség céljából az ú. n. előmlés (diffusion) törvénye szerint magyarázzák.

Égészen természetes és könnyen beigazolható, hogy minél gyakoribb a külső inger, annál többször támad a belső reflexekben jelentkező energia. Érdekes dolgokat tudnak a physiologusok ezen ingerek és reflexek mennyiségére, hatályuk fokára vonatkozólag. Az ismeretes Fechner-féle psychophysikai törvény is ide tartozik, s tudvalevőleg az érzés mennyiségének és terjedtségének meghatározására törekszik.

Azonban éppen oly fontos s bizonyára érdekes az érzés *minőségének* a meghatározása is.

Érzéseink minőségét legelső sorban különböző külső érzékszerveink (a látás, hallás stb.) határozzák meg. Ezen a téren legfigyelemreméltóbb eredményekre az angol és francia physiologusok és psycho-physikusok jutottak és pedig részint associatív (Bain), részint evolutionista kísérleti eljárás útján

(Spencer H., Ribot, Feré stb.). A német physio-psychologusok ellenben inkább analytice eljárva törekednek czélt érni, ámbár éppen a fölvetett tételre nézve, t. i. az érzés minőségének külérzések útján való megkülönböztetésére és meghatározására nézve kiválóan Wundt és Helmholtz jutottak nagyszabású eredményekre.

Az érzés minőségének csupán érzékek szerinti meghatározása, minden alapossága és pontossága mellett korántsem kimerítő. Sok van még benne a traditionalis lélektani elméletekből. Helylyel-közzel nem egyéb, mint az érzés intenzitásának, tehát mennyiségének — kivált az optikában és hangtanban — plausibilisabb körülírása. Nem is terjed ki az érzés minden nemére.

Ha az érzésnek általánosabb indító okait kutatjuk, rájövünk, hogy számtalan neme az érzésnek, valamint az azt ébresztő ingereknek, hozzáférhetetlen és azért exact módon meg nem határozható. Az ember- és állategyed világrajöttének első pillanatától fogva rendkívül sok ingert vesz fel, de bizvást mondhatni, hogy azoknak csak csekély része vált ki egyszersmind reflexeket is. Sajátságos ugyan beszélni oly érzésről, melyet nem érezünk, de hogy ily érzések vannak, arról a legkönnyebben meg lehet győződni.

Ily homályos érzések, ha tagadólagos értelemben is, de bizonyára nemcsak mennyiségileg, hanem még inkább minőségileg egy különleges nagy osztályt alkotnak. Ilyennemű minőleges tulajdonságukat pedig úgy határozhatjuk meg, hogy — nem érezve őket, legalább közvetlenül nem — nincs *tudatunk* róluk. Az érzésnek ilyen tudatra való minősődése ugyanis, egyik fő qualitativ vonása.

Az ilyen öntudatlan, tehát negativ qualitású érzések tengernyi sokaságáról könnyen meggyőződhetünk, csak az ember vagy állat egyes állapotait kell megfigyelnünk. Legelőször is az egészséges ember öntudatlan érzéséről szólunk.

Az egyed bonyodalmas vegetatív szervezete és annak tagolt-sága saját önmegfigyelésünk nyomán csalhatatlanul arról győz meg minket, hogy mindenekelőtt vegetatív szervezetünk élet-folyamatáról s annak egyes átmeneteiről nincs tudomásunk. Ilyen életfolyamat a vérkeringés, az emésztés, a tüdő tevékenysége és számos más negatív szervi processus. Még a szív verését sem kísérjük szakadatlanul figyelemmel.

De még meglepőbbek azon öntudatlan érzések, melyek időnkint ilyenekké válnak. Ez rendszeresen alvás közben történik. A látás, tapintás, hallás hathatós perceptiója megszűnik az alvásnál. Ez legalább úgy látszik nekünk. A tapintás, de a hallás érzéke is bizonyára inger alatt áll akkor is, de a helyzet kivételes voltánál fogva reflexeket nem szül.

Bizonyára igen érdekes volna egy külön munkában ezen öntudatlan érzések mibenlétével bővebben foglalkozni.

Lássuk azonban azon érzéseket, melyek minősége a tudatosságban érvényesül.

Bain (Mind and body cz. művében) az ú. n. relativitás törvényének taglalásánál azt a különben régi tételt emeli ki, hogy *mindig ugyanazt érezni épp annyi, mint semmit sem érezni*. Ezen oknál fogva nem érezzük a belső szervi ingereket és reflexeket, mert állandók. A betegek példája pedig arról győz meg, hogy a belső vegetatív mozgásokra irányított tartós ügyelés, magas fokban tudatosakká teszi azokat. Ezt különben kültagjainkra irányított huzamosabb figyelés közben is tapasztaljuk.

A ható ingerek közül tehát azok lesznek tudatosakká, melyek legalább bizonyos időközökben meg-megjelennek és a központi idegszervekre újra meg újra hatnak.

A mennyiben mégis ugyanazon nemű ingerek többnyire ismétlődnek, állandó érzési állapotokat teremtenek. Ezen állandóság nemcsak az inger hatályától, de még inkább a neki megfelelő reflex ismétlése közben létrejött állandósá-

gától függ. Egyes, még elő nem fordult ingerek tompa, egyszerű reflexeket szülnek, melyek majd öntudatossáig emelkednek. Ilyen öntudatosságra két úton vergődnek. Egyrészt rokon, már megszokott reflexek associatív erejénél fogva összeragadva rokonérzeti képekkel, vagyis inkább beömlődve állandó indulati állapotokba, ú. n. *emotiókba*. Másrészt pedig a tartós ismétlés emeli őket az öntudatig.

Ezzel megérintettük a két szélső határt, a melyeken túl meggyengül a tudatosság. Ezen tudatosságot tehát a két határ között a kellő középben kell keresni.

Az eddigiekből az következik, hogy csak az időnkint legalább megszakításokban jelentkező ingerek teremnek hatásosabb reflexeket; ezen reflexek pedig állandó indulatokat. Ezeknek azután szintén sok fokuk van hatályukat illetőleg. Ha nagyon gyakran ismétlődnek, hatályukból veszítenek. Azért a legkellemesebb érzések tompákká lesznek tartósságuk következtében. E tompaságban szünni kezd a tudatosság. A ritka események és impressiók fokozzák érdeklődésünket. Összes képességeinket lefoglalják, a tudatot ugyyszólván egyetlen indulatban összpontosítják.

Ilyen többé-kevésbé egy indulatban összpontosított tudat az, a mit *öntudat* elnevezés alatt szokás érteni.

Ezen öntudatnak az érzés az elemi része, más szóval: nem egyéb az, mint az érzés bizonyos foka, hatványa.

Ha az érzés minőségét a tudatosság foka szerint iparkodunk meghatározni, ezzel nem zártuk ki a többi qualitativ megkülönböztetéseit. Az érzés öntudatos volta azonban reánk nézve a legfontosabb, azért vele továbbra is szándékozunk foglalkozni.

Az, a mit öntudat szóval jelöltünk meg, a szó tágabb értelmében veendő. Körülbelől annak értelmezendő, a mit a német Bewusstsein szón értünk, némi ellentétbe helyezve a Selbstbewusstsein terminussal.

Ilyen tágabb értelemben vett öntudat magyarázatára a psychologok legtekintélyesebjei, akár az összehasonlító, akár az analysta módszert követik is, az érzést, mint annak legalább egyik alapelemét veszik fel. A Darwin rendszerét követő s nyomaiban induló angolok és francziák az öntudat alapeleme gyanánt az érzésen kívül odaállítják az emlékezetet is. Ezt különösen Feré: «Essai de psychologie genérale» cz. művében hangsúlyozza. Nála ezen emlékezet az egyes érzeti képek összeköttetésére szükségesnek látszik. Az associatio hívei, kivált Bain, Spencer, Sully, mintegy átmenetet képeznek a német analysták eljárásához.

Ezen analysták, minő Wundt, Stricker, Münsterberg stb., hasonlókép széles alapon fejtették ki az öntudat physiologiai feltételeit. Így Wundt is a társításra fekteti a tudatosságot; ezen társítás pedig az érzetképeknek bizonyos törvények szerinti összefüggésére támaszkodik. (Grundzüge der physiologischen Psychologie. Leipzig, 1874.)

Hogy az emlékezet nagyban hozzájárul a képzet és érzetkép társításához és hogy a képzetek és érzetképek már származásuknál fogva bizonyos törvényeknek hódolnak, azt kiváló psychologusok a legszembetűnőbbben beigazolták. A tudatosság azonban, a mint az érzetekben kifejezést nyer, kétségkívül még elemibb, közvetlenebb forrásokból eredhet, a mint ered is.

Wundt maga az ily tudatosságot, vagy tágabb értelemben vett öntudatot más néven *figyelemnek* is nevezi. Hozzátehetjük, hogy nem késik a figyelemnek magyarázatát is adni, a mit némiképp metaphorikus módon a látástól vett hasonlatok útján eszközöl, beszélve a figyelemnek nézőpontjáról (Blickpunkt) és látómezejéről (Blickfeld). De nemcsak Wundt-tól, hanem más legkiválóbb kutatóktól is megtudtuk, hogy eme figyelem, úgy véve a mint használni szokták, egy és ugyanaz az öntudattal.

Ribot Th. «Psychologie de l'attention» cz. kitünő monographiájában a legközelebb áll ezen nézethez, ámbár egészen nyíltan ki nem fejezi. Mégis mindaz, a mit akár az önkénytelen, akár az akarati figyelemről felhoz, csak ezt bizonyítja.

A mit mi az eddigiekben az érzés tudatosságáról felhoztunk, nem egyéb, mint a mit a figyelem mibenlétéről, eredetéről és lefolyásáról felhozni lehet.

Térjünk még vissza az érzések tudatossági minőségéhez.

Az érzéseknek két osztályát állítottuk fel: a kevésbbé tudatosakat, illetve nem tudatosakat, és a tudatosság kisebb vagy nagyobb fokán állókat. A különbséget is megérintettük és ebből némi fény látszik derülni a tudatosság lényegére is, de az még mindig nem elegendő.

Eltekintve a nem tudatos érzések sötét rengetegétől, lássuk a tudatosakat. Kezdjük a gyermeknél. Tudvalevő dolog, hogy a gyermeknek élte első szakában sok nem tudatos érzése van, melyek folytatólagosan lesznek tudatosakká. De minő úton és minő feltételek mellett emelkednek azokká? A gyermek sok mindennek érzi szükségét. Már vegetatív életfolyamata a táplálékra utalja. Ez benne a legelső és legerősebb indulat. A táplálkozás körülményei ismétlődésük közben bizonyára gyakoribb ingereket s ezeknek megfelelő reflexeket támasztanak. Majd a fejlettebb érzékek sűrű benyomásai kezdenek állandó érzeti és indulati állapotokat rögzíteni. Ezen állandósulás és megszokás az állatoknál is jelentkezik. Úgy az ember, mint az állat mihamar szükségét érzi a megszokott indulatok, ingerek, szóval érzetek ismétlődésének. A gyermek szemei mindig a fényes tárgy felé fordulnak, kezei közt minduntalan forgat valamit, mindent el akar érni. Az állatnál kivált a táplálkozás körülményei és feltételei foglalkoztatják az érzékeket, vagyis más szóval az önkénytelen figyelmet.

Ezen önkénytelen (spontan) figyelem tehát az érzések ama túlsúlyának és előretörékvésének is nevezhető, mely

közben ezen érzetek a többiek rovására elhatalmasodnak. Vagyis a figyelem azon érzésben jelentkezik, a mely állandóságra vagy tartósságra szert tett és a többinél erősebben hat. Ezen állandóságnak feltételei első sorban organikus és vegetatív szervezetünk és azok életfolyamati körülményei és feltételei.

Mindaz tehát, a mi az érzetek tudatosságának alapját és feltételeit képezi, a figyelemben leli eredetét. Az állat, a gyermek, a felnőtt ember tudatossága, sőt öntudata csak addig terjed, a meddig figyelme elhatol. Ha vegetatív és animális szervezetünk, ha természeti és személyes körülményeink meghatározzák az érzetek állandóságát, erősségét, legalább ismétlődéseik kisebb-nagyobb gyakoriságát: akkor öntudatunk terjedelme és minősége is ezektől függ, és pedig azért, mert az említett körülmények feltételei, indítói és irányítói a figyelemnek is.

Ribot mindezt munkája első részében kiváló ügyességgel összefoglalja és kiemeli; csak egy lépést kellett volna tennie, hogy arra is rájöjjön, hogy: a mint az érzetek és érzetképek fejlődése és gyarapodása a figyelemmel arányosan halad, úgy halad maga az öntudat is. *Szóval a figyelem és öntudat ugyanazon lelki jelenség*, melynek közös feltétele és fejlődési iránya van mindkettővel.

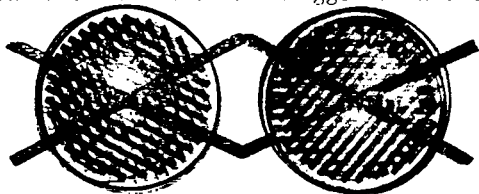
De a figyelemnek nagyfokú azonossága a tudatossággal még szembetünőbb, ha az úgynevezett akarati figyelem természetébe és lefolyásába iparkodunk közelebről betekinteni.

Számos idevágó megfigyelés szerint e tekintetben is az érzetképek társítása s összefüggése nyújt legjobb útbaigazítást. Azonban az érzés mélyebb talajára kell leereszkednünk, ha exact adatokra óhajtjuk fektetni következtetéseinket. Úgy az evolutionista, mint az elemző kísérletezés és egybevetés azon kétségbevonhatatlan tényt deríti fel, hogy az egyes ingerek sokasága, magával hozza az érzetek sokaságát is. Biztos az is, hogy úgy a nem tudatos, mint még inkább a

tudatos érzetek közt mindennemű összefüggés és együvé-tartozás körülménye fenforog. Sőt, a mi még meglepőbb, a legkevésbé sem rokon érzetek és érzetképek is felkeltik egymást. Az erő előmlése mindig gazdag mennyiségben jut érvényre. Más szóval egy reflex felidéz több mást, melyek a motorikus pályákon az izomzatban spontán mozgás alakjában felszabadulnak. Ennek megvilágítására számtalan példa van már felhozva. Ilyen a nagyon sokszor emlegetett kis gyermek példája. A gyermek olvasni tanul vagy írni kezd, ezen emotionalis érzet állapotában a szükségesnél több mozgást visz véghez; a betű kimondásánál tagjait mozgatja, szemeit hunyorítja stb. Az érzetképek önkénytelen jelentkező csoportjaiban nem képes eligazodni, ezek maguktól társulnak a nélkül, hogy a gyermek kellő helyen összpontosítaná motorikus izomerejét.

Nemsokára hosszabb gyakorlat után az izomfeszülés ezen fölösleges munkája elenyészik, az érzetképek egy-egy tömöttebb csoportba, egységes emotiókba olvadnak össze és az erő egyben összpontosul, miközben a többi érzetkép motorikus reflex-pályái nem reagálnak többé. Éppen ezen folyóirat júniusi számában olvasható volt Lechner K. «A tudatosság ténye szellemi életünk eseményeiben» című dolgozata, a melyben a szerző éppen e tételre vonatkozólag több találó példát hoz fel. Különben arra ő is rájött, a mint mások is rájöttek, «hogy az izomfeszülésnek mindenkor különállónak kell lennie, ha különálló tudatos érzést kíván közvetíteni».

Bizonyára úgy van. És a mi főképen kiemelendő, az az, hogy ezen különálló, a többi reflexeket mintegy absorbeáló izomfeszülés éppen azáltal lesz tudatossá, mert nem egyéb, mint az akarati figyelemnek kifejezése. A különféle és sokszerű érzetkép annál inkább veszít különleges tudatosságából, minél inkább rátereltetik a figyelem egy külön való, ámbár azokkal szoros összefüggésben álló érzetképre.

Ebben áll körülbelül az associatív összevonása az érzéseknek és érzetképeknek. Ebben áll annak az összevonásnak physiologiai folyamata is. Egyesek szélesebb körben iparkodtak kifejteni az akarati figyelem ezen associatív és alárendelő munkájának indokait és feltételeit. Ribot említett monographiájában behatólag tárgyalja az akarati figyelem keletkezését és annak körülményeit.

Az, a mit erre nézve másokkal egyetértve felhoz, oda mutat, hogy az akarati figyelem az önkényesbe be van ugyan mintegy oltva, de mindig bizonyos külső támogatásra szorul. Kiválóan a nevelés, szoktatás, a dressura az, a mi létrejöttét előidézi. Mindez különben eléggé ismeretes. A gyermek nevelése, a vad népek életmódja, sőt az állatok dressurája elég világosan bizonyítják, hogy az akarati figyelem vezetésre, útbaigazításra szorul, hogy tudatosá legyen és teljesen kifejlődhessék. Reánk nézve fontosabb az érzetképek és érzetek, valamint az emóciók csoportjainak a társulása, combinatioja és kölcsönös helyettesítése.

Az érzetképek ezen összeállóságát és összeömlését physiologiai alapon az úgynevezett visszatartási képességből magyarázzák (inhibitio). Magukban a reflex-pályákban keresik annak okait. Már jó régen (Weber J.) ugyanis észrevették, hogy egyes izommozgások beszüntethetők, vagy legalább meglassíthatók. Majd külön inhibíció pályákat tételtek fel, a melyek útján a mozgás mintegy más irányban elvonatik. Bővebben Brown-Sequard, Setschenoff, de meg egyes olasz tudósok is foglalkoztak ezzel. Valamennyien pedig egy inhibíció képességről beszélnek, a melylyel egyedül lehet megmagyarázni az érzeteknek motorikus elvonását és egy érzetképre való fordítását.

Az érzetképek ilyenét convergentiáját physiologicce elelendőkép megokolva látjuk, a mit pedig a nevelés, szoktatás és gyakorlás példáiból biztosan következtethetni, az leg-

inkább a mellett tesz kétségbevonhatlan tanubizonytságot, hogy az *akarati figyelem bárminemű keletkezése az egyes érzetképek és emóciók tudatosságának emelkedése közben tapasztalható*. Szelesen ki lehetne itt terjeszkedni azon tény feltüntetésére, hogy nem egyedül a merő tudatosság nyilatkozik a figyelemben, de az értelem kialakulása is, mint nagyobb fokú tudatossági jelenség, éppen a sokféle érzetkép ama különös convergentiájában és egymásnak való alárendeltségében keresendő, a mely az akarati figyelemnek is feltétele; de erről később.

A mint a figyelem az átlagos érzéseket tudatosakká minősíti, úgy az érzetképek egész csoportjait ugyanazon figyelem magasabb fokon teszi értelmiékké. Mielőtt az értelemnek az érzetképek ezen talaján való kifejlődését közelebbről megvizsgálónk, szükségesnek tartjuk magával az érzéssel és érzetképpel még egy fontos szempontból foglalkozni.

Minden érzésben és minden érzetképben felfogó és rögzítő tevékenységünk és az érzés physiologiai folyamata következtében két elemet kell megkülönböztetnünk. Az érzés és az azt physice közvetítő izom mozgása és feszülése ugyanis kétféle irányban jön végbe. Az egyik irány az idegközpontok felé tart, a másik a kerület felé irányul. Ezen alkalommal azt is meg lehet jegyezni, hogy egyetlen egy izom ingerlése az ismert anod és kathod sarkokból egyszerre indult meg. Szóval minden egyes esetben úgy a tisztán *percipiáló* vagyis sensitiv, mint a kiválóan *reagáló*, vagyis motorikus elemet kell megkülönböztetni. Csak azt lehet még hozzátenni, hogy a percipiáló elem inkább a már sokszor említett érzetképekben, a reagáló vagy motorikus elem inkább az érzés tényében, annak emotionalis lefolyásában jön tekintetbe.

Beszélünk tehát érzetképekről és indulatokról. Lássuk az elsőknek részét az értelem megalakulásában.

Úgy az egyes részletes érzeteket, valamint és még

inkább azok összeillő egymásnak alárendelt csoportjait lehet és kell is az említett percipiáló oldalról tekinteni. Tudnivaló, hogy a legegyszerűbb érzet is sok másnak összetételéből keletkezik, a legegyszerűbb színérzet, legalább quantitative sok elemre bontható, a legegyszerűbb tapintási érzeteknek nagyban differenciált minőségi fokozatait különböztetjük meg. A figyelem intenzitása szerint egész a hihetlenségig részletező megkülönböztetéseket tehetni és észlelhetni a vakoknál és siketnémáknál vagy hysterikus betegeknél. A nevelődő gyermek s általában a gyermek legelső sorban abban tesz haladást, hogy inkább és inkább meg tud különböztetni egyes érzeteket.

De ezen érzetek közti kapcsolatosság nemcsak a megkülönböztetésre, de a hasonlóak összetársítására is kiterjeszkedik. Itt kiválóan az egyes innervált érzetképek vagy képcsoportok szerepelnek, a mint azokat az emlékezet segítségével kisebb vagy nagyobb készletben megőriztük. Az érzetképek közötti *különbségnél* még fontosabb, de azért nehezebb is *a hasonlóság* megfigyelése, mely kiválóan a lángelmék képességét teszi, de kisebb mérvben az értelem alapfunkciója.

Az érzetképek közötti illetén különbségek és hasonlóságok megfigyelése és felfogása tehát nem egyéb, mint azon lelki ténykedés, mely közben az *értelem* a legtágabb jelentésében nyilvánul. Az érzet perceptív, mintegy foglalatí értékét tartják ugyanis szem előtt, ha őket a különbség és hasonlóság viszonyai szerint vetik össze; ellenben, mint később látni fogjuk, az érzés dinamikai hatályára vagyunk tekintettel akkor, ha azokat mint indulatokat tartjuk szem előtt. De most nézzük az érzetképeknek fokozott figyelem által egyszerűen tudatosakból értelmiekké történt fölvergődését.

Legelőször azt látjuk, hogy az értelem fejlődésének feltevéle a figyelem; másodsor, hogy eleme a tudatos érzés és annak csoportjai. Minél élénkebb és, előttünk feltünőbb egyes

érzetképek és azok csoportjai közötti különbség vagy hasonlatosság, annál erősebb az értelmünk.

Azonban az értelemnek ilyenforma érzetképekből való összeszerkesztése már többször megkíséreltetett. Az újabb philosophiai irodalomban két kiváló mű érdemel figyelmet ebben a tekintetben. Az egyik Bain S. «The senses and the Intellect.» cz. munkája. Bain, ő előtte ritkán tapasztalt éleslátással pillantott be az érzetek természetébe és csoportjaik viszonyaiba. Nem kevésbé becsülendő Taine «L'intelligence» cz. munkája, a mely ugyanazon a téren mozog. Mindkét mű az értelmet az érzetképek és azok csoportjainak egymásközi viselkedéséből, azoknak a figyelem vagy hajlam szerinti megbecsüléséből alkotja meg. Megjegyzendő, hogy Bain az érzetképek közötti similitásra és contiguitásra, vagyis egymásmellettségre fekteti az élet tevékenységét. Az utóbbit, t. i. az egymásmellettséget illetőleg az a megjegyzésünk, hogy érvényesülésében inkább az emlékezet, mint a szorosan vett értelem nyilatkozik. Ámbár tagadhatlan, hogy ezen contiguitás az értelemben is nagy mérvben szerepel. Taine munkája már Bain, Mill St. és Wundtra való tekintettel indul. Ő merően az érzetek képeivel dolgozik. Legyenek ezen képek bármily messziről előhozva és bármily esetleges metaphorák. Sőt az ő kiinduló pontja éppen ezen képek, vagyis inkább jegyek helyettesítése és kiigazítása. Magától értetődik, hogy az értelemnek ezen alapra vetett magyarázatával utánna mások is foglalkoztak.

Részünkről csak azt tartjuk kiemelendőnek, hogy az érzetképek értelmi szerkesztését első sorban a figyelem által támogatott tudatosságuk kisebb vagy nagyobb volta feltételezi.

Az érzetképek ilyforma értelmi szerepöket, mint láttuk, főképen annak köszönhetik, hogy bennök a figyelem a tárgyak viszonyait, hasonlóságait és különbségeit szorítja előtérbe. Mondhatjuk, hogy az érzetképek, értelmi becsöket.

a nekik megfelelő tárgyakkal való kisebb vagy nagyobb összeesésének köszönik. Mint láttuk, az érzés ezen értelmi felfogásában annak a tartalmára voltunk kiválóan figyelemmel.

De egy másik oldalát is megérintettük az érzésnek, azt t. i., a melyben annak *dynamikai* hatálya, helyesebben motorikus volta nyilvánul s mint ilyent, *indulat* elnevezéssel különböztettük meg az érzetképektől. Ha az érzést ezen indulati, motorikus oldaláról körülményesebben vesszük fontolóra, jó lesz emlékezetünkbe azon körülményt is vissza-idézni, a mely több helyen ki volt már ugyan emelve, de itt kiváló fontosságánál fogva újra említést érdemel.

Ezen körülmény a következő. Nyilvánvaló, hogy minden érzés, sőt érzetkép, nem egyedül a külső inger minősége szerint határozódik és alakul meg, de a reflexiv reakció, úgy szólván az egyed alanyi volta is meghatározza. Ezt a tényt számtalan példa, sőt kísérlet igazolja; a hysterikusok nagyfokú érzékenysége, az állatok egyes külszerveinek csodás finomsága, a friss egészség és kimerültség külön érzékelési fokai pedig fényesen bizonyítják. De az alanyok és felfogó egyedek szerint módosul az érzet minősége is, ámbár ezen a téren az összes végrehajtott kutatások alig jutottak el tovább, mint addig, hogy az érzet minőségének alapját főképen az egyed természetében, illetve szervezetében vélték megtalálhatni. Ha a hallucinációk és mániák végső eseteitől eltekintünk, csak a kellemes és kellemetlen szerinti minőleges meghatározása az érzetnek mennyire változik az egyedek szerint. Annyit tehát biztosan lehet állítani, hogy minden érzetben és érzetképben nagy mérvben szerepel az egyed alanyisága. Ezt a felfogást a Herbartisták terjesztették el, Helmholtz pedig számos kísérlettel is megokolta.

Mindamellet mégis, ha az érzetképek értelmi s általában tudatossági mivoltát szemünk előtt tartjuk, azoknak

subjectiv oldaláról — mely sokszor vajmi erős — majdnem mindig megfelelünk. A régi logikák és retorikák egészen eltörölték az érzetképek subjectiv jellegét és ez még ma is úgy van.

Ennek éppen ellenkezője van gyakorlatban az érzés azon jelenségeinél, melyekben az emotionalis, indulati, tehát a spontan reflexekből támadó elem látszik túlsúlyban lenni. Még inkább áll ez az érzés azon nemeinél, melyekben a figyelem mintegy önmagára fordul vissza és majdnem minden külső objectum nélkül látszik lenni, mintha önmagával foglalkoznék. Az érzés ezen nemét a közönséges terminologia sokféle kifejezése mellett inkább össze kell tévesztetni, semmint pontosan elkülöníteni lehetne. Az ilyen külső tárgyak nélkül szükölködő érzet *érzelem* (Gefühl) elnevezése alatt is előfordul. De ide lehet sorozni mindazon érzésnemeket, melyeket vágy, szenvedély, ösztön, hajlam s több efféle néven szokás érteni.

Tagadhatlan, hogy ezen érzésnemek, jobban beszélve nem egyebek, mint *egy különleges érzésnem*, melynek minőségét tudatossági fokok szerint meghatározni eddig senkinek sem jutott eszébe. Legmegfelelőbbben emotiók név alatt lehet őket összefoglalni. Összevetve az úgynevezett érzetképekkel, mint az értelem elemeivel, tudatossági meghatározásukat is megközelítjük. Eddig csak azt mondtuk róluk, hogy bennük a motorikus, affectiv, reagáló elem van túlsúlyban a percipiáló elemmel szemben. És csakugyan alig lehet őket egyelőre sikerültebben meghatározni, mint ha azt mondjuk róluk, hogy *oly érzések, melyeknek objectív tartalma minimumra van reducálva*.

De a mint az értelem érzetképeinél kiemeltük azoknak affectiv, a subjectivitásban fészkelő módosulását és alanyi oldalát, úgy az indulatok vagy érzelmek részére kötelességünk megvédeni azoknak *objectív tartalmát* és értékét. Igaz ugyan, hogy a külső tárgyak nem vonatkoznak reájok úgy,

mint az értelmi érzetképekre; de hogy határozott tárgyuk és tartalmuk van, az vajmi könnyen kimutatható.

Ezen tárgyukat azonban egészen másutt kell keresni, mint eddigelé szokás volt. Oly tárgyát az affectív érzelmeknek, a mely a többi érzet lefolyásának módjára ingerrel kezdődik, reflexeket idéz elő, s a figyelem kifejtése közben tudatossá minősödik, nem annyira az egyeden kívül, mint inkább alanyiségán belül, vagyis physikumában, *meghatározott szervezetében* kell keresnünk. Minden emberegység szervezete a fejlettség bizonyos meghatározott fokán áll, kinyomata a nevelésnek, életmódnak, környezetnek. Ezen meghatározott korlátokon belül hatnak belső ingerek útján egyes szerveink élettünetei a központi szervekre. Azért is a reflexek, mint az érzés jelenségei, ezen esetben teljesen az egyed meghatározott szervezete szerint alakulnak. Ez átlag minden emberegységre nézve áll. Telt gyomorral például más az ember fogékonysága és érzetképessege, mint éhen. Ugyanez történik az egészséges alvás és a kimerültség állapotában is. Az egyed belszerveinek, azok vegetatív functióinak nagy a változása és eltérése időnkint, ha a betegekről nem is akarnánk szólani. Ezen változó belszervi állapot képezi az indulatok tárgyát és tudati tartalmát. Így ezen indulatok tehát — és egészen helyesen is — nem az ismert külső tárgyak szerinti tudatosság módjára, hanem az egyed belső szervei, illetve azokra ható legtöbb esetben ismeretlen körülmények szerint határozhatók meg egyedül. Innét ama túlnyomó alanyiségük.

A mi pedig a tudatossági fokukat illeti, a figyelemnek bennük jelentkező szerepe szerint ítélni lehetjük meg azt. Ezen figyelem azonban különbözően működik az indulatoknál; gyakran túlteng, néha a minimumra száll, azért csak azt lehet mondani, hogy az egyed bármely *indulata*, mint túlsúlyban való hajlandósága *oly figyelem, melyben a tartalom többnyire határozatlan, esetleg minimalis.*

Midőn azonban a vágyak, hajlamok, kívánságok, szóval a mindenféle indulatok terére léptünk, jónak látszik ezen sötét chaotikus érzetvilágból egynéhány ismertebb példát kiválogatni.

I. A gyermek a legféktelenebb játékba is szeretne belemerülni, s játékkedvében sem azzal nem törődik, hogy talán egészségét rontja meg, sem hogy ruháját teszi tönkre. Atyja azonban nem engedi az ilyen oktalan kedvtelést, éppen azért, mert félti gyermeke egészségét, vagy mert nem akarja, hogy a keservesen szerzett ruházat egyszerre tönkre menjen.

II. A vezér biztatja katonáit, hogy bátrak legyenek és meg ne futamodjanak a veszély elől. Mindannyi meg is igéri, hogy bátor lesz; a sereg nagy része mégis megfutamodik, mikor a halálos félelem — akaratán kívül — elfogja.

III. X. erős kísértéseknek van kitéve, hogy kártyázzék és esetleg sokat nyerjen. De más oldalról maga előtt látja az örvényt, a melyben el kell vesznie, ha esetleg nem üt be a szerencse — és nem játszik.

Lássuk, hogy miként érvényesül ezen három esetben a figyelem, mint tudatos érzés. A legelső, a mi ezen vágyak, kívánságok, hajlamok esetében szembetűnik, az, hogy a közönséges nyelvszokás szerint azt mondanók, hogy a gyermek *akart* játszani, az apa nem *akarta*. A katonák *akartak* bátrak lenni. X. nem *akart* játszani stb. Ama emotionális érzések közül, melyekről ezen néhány példában szó volt, valamennyit *akaratnak* nevezi nemcsak a köznyelvhasználat, de a tudományos elmélet is. A mit mi eddig figyelemnek neveztünk, azt a nevezett és sok más hasonló esetben tehát akaratnak szokás nevezni.

De hogy ne következtessünk erőszakosan, lássuk a mi értelmünkben vett figyelemnek, mint tudatos érzésnek szerepét a fentemlített néhány példában.

Az első példában a gyermekben bizonyára volt figyelem, de az nem annyira a játék következményeire, hanem

a maga személyének kellemes állapotára volt irányítva. Az apa ellenben szem előtt tartotta a költséget, melybe a gyermek kedvtelése kerül és lelki szemei elé varázsolta a bajt, a melybe gyermeke eshetik. Világos, hogy az első esetben a figyelem nem annyira értelmi, mint emotionális, subjectiv volt. A másik esetben a figyelemnek igen tág tere nyílt, megfontolja a mulatás körülményeit, közelebbi s távolabbi következményeit és pedig az értelem munkája közben, tehát értelmi figyelemmel.

Azon katonák, kik megfutamodtak, emotionális, subjectiv, majdnem tisztán reflexiv mozgást végeztek, tehát majdnem semmi figyelmet nem mutattak, de azoknak, a kik helyt álltak, annál erősebb volt a figyelmök és pedig az értelmi tudatosság jó magas fokán.

X. értelmi figyelmét még nagyobb mértékben fejtette ki, midőn higgadtan megfontolta a játék veszélyes voltát.

Innen már most csak a következményeket kell levonni a figyelem terjedelmére és tartalmára, úgy mint a subjectiv emóciók meghatározottságára nézve.

A felhozott és megfejtett három esetből legelőször is természetesen az következik, hogy — a mint az az előbbieken röviden megérintve volt — a figyelem a tudatosság feltétele, eszközlője; minél tartalmasabb, bővebb foglalatú, objectivebb vonatkozású a figyelem, annál értelmibb is egyszerűs mind. Ellenben minél inkább saját magára hajlik vissza, annál emotionálisabb, indulatibb.

De az említett akarati érzés, a mint azt első pillanatban a figyelem bizonyos nemének találtuk, hogy változik ezen két ellentétes pont között; jobban mondva, melyik felé hajlik inkább?

Meg kell vallani, hogy ezt eldönteni nem a legkisebb feladatok közé tartozik, annál is inkább, mert az századok óta a legavatottabb és legkiváncsibb tudósok vitás pontját képezi.

Ha az akarat szót közönséges használata szerint vesszük tekintetbe, úgy találjuk, hogy az igen gyakori. A kis gyermek, ha éhes, enni *akar*; ha valamije fáj, *nem akar* megszűnni sírni. Az iszákos mindig csak inni *akar*. A fukar *nem akar* költeni. A józan ember *nem akar* összeveszni. A hiú mindenkinek tetszeni *akar* stb. stb. Könnyű belátni, hogy ezen néhány felhozott esetben az akarat indoka mindig más és más, és mint azt már számos más tudós kifejtette, az akarat ténye (volition) ama lelki folyamatban nem a kiindulási pont, hanem annak utolsó phasisa. És csakugyan nincs is az máskép, mint azt mindjárt látni fogjuk.

Mindenekelőtt áll az, hogy az akaratot a *gyakorlat* ténye szerint becsülik és határozzák meg. Ez a gyakorlatiség utolsó phasisa az akarás indulati és érzeti befolyásának. Ha tehát az akaratot mint alanyi, indulatszerű figyelmet, az értelmi tudatosságú érzetképek figyelmével összevetni akarjuk, elő kell vennünk az indulatok genesisének processusát, miután a figyelmet, mint tudatos érzést, ezen tekintetben az előbbieken megfejtettük.

Hogy az indulat, alanyiségének legnagyobb fokán eredetileg és magában véve nem egyéb, mint az érzés egy különleges neme, az már onnan is kiténik, hogy a közfelfogás is éppen a szenvedélyeket és indulatokat tekinti per excellentiam érzeteknek. Sőt úgy látszik, hogy sokkal nagyobb joggal mondjuk az indulatot érzésnek, mint a tudatossági értelem szempontjából vett érzetképet. Ennél ugyanis, — mint már mondva volt — az objectivitas értékét tartjuk szem előtt. A kérdés tehát az, hogy a vágyban, indulatban jelentkező érzést, hogy lehet akár mennyiségileg, akár — természetesen a tudatosság szempontjából — minőségileg meghatározni.

Az indulatot, mint érzést, csak érzés alakjában lehet felfogni és körülírni. Az ingerre nézve, mely azt ébreszti,

azonban már fentebb kimutattuk, hogy ez nem annyira a külvilágból ered — legalább közvetlenül nem, — hanem a forrása, eredete, az alanyon belül annak physikumában, szerkezeti jellegében keresendő. Egyes tudósok azt *benső érzésnek* is nevezték; annyi egészen bizonyos, hogy csak úgy ingerek folytán támad, mint a tudatos értelmi figyelem érzése. Igaz az is, hogy eme indulati érzéseket egyebeken kívül az innervált érzetképek úgynevezett ideomotorikus erő készlete is támasztja igen sok esetben. Innét származnak azon vágyak és megszokott indulatok, melyekről alig tudjuk, mi a tárgyuk és mire vannak irányozva. A reflexek mintegy önmaguktól támadnak, vagy egymást támasztják kölcsönösen. Innét van, hogy a vágyak, indulatok mindig magukon viselik az egyéniség és alanyiség bélyegét. De innét magyarázható meg azoknak feltűnően motorikus jellege.

Hogy pedig mindennek daczára az ily indulatok minden motorikus túlsúlyuk mellett is az érzeti figyelem sajátos alakjai, bizonyítja az is, hogy bennök mindig egy különálló érzetben, és pedig a többi rovására, sokszor kárára összpontosul az idegerő és ezzel együtt a figyelem. Minőségüket tekintve teljes joggal azt lehet állítani, hogy a tudatosság bizonyos, de mindig, vagy legtöbhnnyire az értelménél alacsonyabb fokán állanak.

Ilyen az indulatok érzelmi és figyelmi természete.

Most pedig lássuk, hogy miképen dönt ezen tudatossági fokozat az akaratnak hol mint értelmi figyelmet, hol mint alanyi érzelemre való alkalmazását illetően.

Lévén az akarat annyira viszonylagos fogalom első tekintetre, magát a közfelfogást is szem előtt tartva, hajlandók volnánk azt az értelmi tudatosságot megalkotó öntudat egyik nemének tartani. Hiszen az akarati tényben mindig az öntudatot tartjuk szemünk előtt, a nélkül bármely indulat sem vehető komolyan akaratnak.

De az akaratot úgyis felfoghatjuk, mint a melyben nem a tiszta belátás és számítás, hanem az egyén hajlama, ön-elhatározása jut érvényre. Nem kell oly akarat, melynél az értelem béklyóiban az egyediség elvesz.

Ezzel azonban oly százados s talán ezredéves problémát érintettünk meg, melynek eldöntésére, bevalljuk, sem kellő erőnk, sem elégséges időnk nincs. Czelunkat azzal is elérjük, ha kimutatni sikerül, hol használják átlag az akarat elnevezést gyakrabban; vajjon az értelmi tudatosságú érzetképeknél, vagy pedig az alanyi természetből folyó indulatoknál.

Egyelőre csak a gyakorlati érzék lehet irányadó.

Van azonkívül még egy körülmény, a mely a fent említett valamennyi esetben nyilvánvaló, és a melyet a köz-felfogás is gyámolítani látszik, az t. i., hogy igenis az akaratnál, mint indulatnál az érzetképi tudatosság szerepel, de nem mint annak tevőleges, hanem tagadólagos tartalma. E mellett egyszersmind kettőt érünk el: először azt, hogy kimutatjuk az akaratot, mint figyelmet, másodsor megmentjük az akarat emocionális jellegét.

A fent említett és bármely más könnyen fontolóra vehető esetben mindenütt azt találjuk, hogy mellette és benne igenis nagy tere nyílik a tudatos értelmi, sőt határozottan öntudati figyelemnek, de ezen értelmi tartalom annak tagadólagos részét képezi. Az akarat tényben ezen érzetképek nem active, de visszahatólag, tehát inhibitive lépnek fel. A józan belátású apa szem előtt tartva a veszélyes következményeket, eláll az indulatnak való engedéstől; ezen indulat az említett inhibíció folytán elveszti tartalmát és mintegy magamagát semmisíti meg. De éppen azért annál szembetűnőbb az akarat positiv érvényesülése. Ide járul a már régi gondolkodók egyébiránt paradoxonnak látszó axiomája, hogy az akarat csak negatív módon jön érvényre. Újabb tudósaink ezen negatiót az inhibícióban akarják megtalálni.

Ezen inhibítoról egy előbbi helyen tettünk már említést, ott, a hol az akarati figyelem megalakulásáról volt szó. A mi annak physiologiai lefolyását illeti, a physiologusok egyelőre nincsenek még vele tisztában, holott az impulsiv akarati tényeket (volition) egészen világosan képesek megfejteni, arra nézve megállapodván első sorban, hogy az akarati figyelem ébredésében az első mindig a reflex, az utolsó pedig az izomfeszülés közben jelentkező mozgási tény, az inhibítív physiologiai erőérzet viselkedésére nézve kénytelenek legfeljebb az úgynevezett inhibítív pályák felvételével beérni. Erről különben már volt szó.

De ha nem is ezen az úton, remélhető, hogy legalább az érzetképek társulási összefüggésében találunk támpontot az inhibíció néminemű megfejtésére. Bizonyos, hogy akkor — t. i. a társulásban — az érzet tudatossága értelmi fokon jelentkezik és az egyed gyakorlottságánál és képességénél fogva egy a figyelem által felfogott érzetkép mellé és köré számos más érzetképet csoportosít. Midőn ezek ilymódon az előtérben levő, legnagyobb impulsiv hatályossággal fölmerülő érzetképhez csatlakoznak, fentartva értelmi tudatosságuk jellegét, veszítenek emotionális impulsiv erejükből, a nekik megfelelő s nyomukban járó hajlandóság elenyészik és a reflexekre szánt érzéserő inhibítív pályákon ömlik el. Innen van, az akarati figyelemnél, sőt magánál az akaratnál kiemelt negativitása a tartalomnak, miről már említés tétetett.

Meg kell itt még azt is jegyezni, hogy a figyelem hatékonysága, a mely a többi érzetkép emotionális hatályát tagadja, igen sok esetben saját túlsúlyban levő indulatossága folytán okozza ezt, úgy hogy nem annyira az akaratos inhibítoról, mint a subjectiv hajlandóság döntő túlsúlyáról lehet nála szó. Igy Feré már említett művében példa gyanánt felhozza Lantier K. festőt. A párisiak előtt ismeretes az ő leküzdhetetlen kitaratása a festészeti tárgyak gyűjtésében, ezek lefoglalják egész

figyelmét, a párisi mulatások el nem tántorítják. De, kérde Feré, szabad-e ő figyelmének ezen kizárólagos irányulásától? S hozzátehetjük, nem-e époly szenvedély ezen hajlam, mint a többi, nem-e egyéni szervezetének feltartóztatatlan hajlandósága?

Igen kényes dolog tehát az inhibíciónak eme indokait figyelemmel kíséreni és forrását megjelölni. Az azonban tény, hogy az akaratban mindig a tudatos figyelem képezi a tartalmat. A kétes esetekben, ha ugyanis nem tudni, vajjon az akarati és pedig tagadólagos, vagy igenleges esetben az igazi inhibíció az értelmi tudatosság vagy pedig bizonyos subjectiv hajlam az irányadó, egyelőre abban lehet megállapodni, hogy *minden tagadólagos akarati tényben, egy szóval minden akarásnál előtérben áll egy az egyed hajlandóságából s alanyiségéből folyó, többé-kevésbé hatályos indok*. És ezzel némikép engedményt teszünk azok javára, a kik az egyén subjectivitását érvényben akarják tartani az akarásnál is. Egyébiránt láttuk, hogy az akarati tény megbecsülése csakis gyakorlati szempontból történik leginkább, legalább annyi mindenféle körülmény és előzmény között jön létre, hogy úgyszólván minden egyes akarás más-más alapon látszik megítélendőnek.

Nekünk azonban csak az volt a főczélunk, hogy kimutassuk, mennyiben szerepel a tudatos érzés, vagyis figyelem az akaratban; s csak azt iparkodtunk megvilágítani, hogy az akarat nem egyéb, mint a tudatos, sőt értelmi érzésnek, vagyis figyelemnek egy neme. Az akarat deterministikai értékéről, vagy szabad voltáról itt sem helyünk, sem szándékunk nincsen bővebben értekezni.

De éppen ezen említett tételünkre, vagyis a figyelemnek az akarathoz való viszonyára nézve szerencsések vagyunk egy gazdag és nagyban tájékoztató adatsomóval rendelkezni. A gondos megfigyelés mindenkinek szolgáltat alkalmat azon

jelenségek megítélésére, melyek az egészséges, de még inkább a beteg, első sorban pedig a psychikus bántalmakban szenvedő egyedeknél észlelhetők. Azért helyes gondolat volt Ribottól, hogy ezen adatok összegyűjtéséhez fogott s külön munkában rendszerezve közölte is azokat «*Les maladies de la volonté. Paris, 1891.*» czim alatt.

Semmi sem lehet annyira tájékoztató az akarat psychikus voltára nézve, mint ama számos eset, melyeket ő és több más szakértő orvos és psychiatra összegyűjtöttek; valóságos honcztanát sőt beható analysisét adják az akarati nyilvánulás rendetlen elhajlásainak és bántalmainak. Legelső sorban világosan kivehető ezen adatokból ama bámulatos ingás, a mely ily bántalmaknál a tiszta tudatos figyelem s annak hypertrophiái és a merő impulsiv emotiók, valamint azok legmagasabb foka, a mánia között megfigyelhető.

Már a közéletben is tapasztalható számos oly eset, a melyekben a különben legfontosabb viselkedésű egyedeknél az akarati jelenségek össze nem egyeztethetők azok értelmi képességével. Százféle körülménynek szokás azokat tulajdonítani, csak nem annak, a melynek tulajdonképeni folyamányai. Nagyobbrészt az értelemnek tudják be az akarati extravagantiákat is. Pedig a legtöbb esetben az akaratnak a normalistól való elfordulásából származnak az ilyen abnormitások. Ribot említett művében behatóan vizsgálva ezeknek okait, bizonyos csoportok szerint osztályozza okaikat.

Legelőször is két csoportot vesz fel, tekintettel az érzet emotionalis, impulsiv túltengésére nézve. Mi itt sietünk rámutatni a figyelem, vagyis a tudatos, sőt értelmi érzetképek csoportulására és szerepére. Az impulsivitást ugyanis szemügyre véve, számtalan esetben azt tapasztaljuk, hogy az egyed értelmi constitutiója egészen rendes, több esetben kiváló értelmi képességekkel van összekötve. A figyelem oeconomiájában semmiféle zavarok nincsenek, vagyis mint mások mondanák,

a gondolkodás és következtetés egészen logikus. Az impulsio, az emotio hatékonyságában azonban mindjárt az első esetben fogyatékoságok mutatkoznak. Az egyed — Ribot közleménye szerint — egészen tisztában van személye helyzetére és szükségleteire nézve. Előjön azonban bármily igénytelen jelentőségű ügy, teszem azt egy pohár vizital, a melyet az egyed megkíván, s ime a legnagyobb szomjuság daczára az előtte álló pohár vízhez nem képes nyúlni sem. Ez tehát az impulsio fogyatékosága, hiánya. A legnagyobb és legelső kérdés, mely elénkbe tolódik az, hogy miképpen áll ezen esetben az értelem mint tudatos érzetképek rendszere az akarati elhatározáshoz?

Ribot az impulsio tehetetlenségére Guincey, Billod nyomán még több esetet hoz fel. Ezeknek physiologiai megokolását is megkísérli, a midőn az egyes érzetképeknek és azok csoportjainak megfelelő érzeti innervált állapotokat emel ki, azon megjegyzéssel, hogy ezen érzetállapotok annál inkább fejtenek ki mozgást, minél szorosabb viszonyban állanak a tényleg mozgásban lévő érzetekkel. Azon példákából, melyeket folytatólag felhoz, legelőször az látszik következni, hogy például az agoraphobiánál s ehhez hasonló esetben az értelmi tudatosságú érzetképek zavara és bonyolultsága játszsza a főszerepet. Ez annál inkább valószínűnek látszik oly esetekben, a hol az egyed mindjárt értelmi zavarok színrehozásával kezdi, midőn hosszasan és vég nélkül tépelődik (Grübel-sucht); egyszóval az úgynevezett scrupulositás eseteiben.

Egészen szembetünő, hogy mindezen esetekben az impulsio fogyatékosága az érzetfejlődés normalis menetéből való eltérésben keresendő. Azért egyelőre csak azzal okoljuk meg ezen abnormis tünetényt, hogy a zavaros érzetecaportosulás folytán elhajló érzetképtársítás visszahat az érzetkép emotionális hatékonyságára és azt legalább a fentemlített esetekben megbénítja. Szóval: *a zavart figyelem, ámbár*

intensive ki is van fejlődve, okozza az akarati zavarokat is.

De kényesebb az értelmi tudatosságú érzetképeknek a szerepe oly esetekben, a hol az impulsio nem kisebbedik, hanem inkább erősödik. Felette nehéz eldönteni, vajjon ezen esetekben az érzetkép emotionális, vagy pedig értelmi oldaláról indul-e ki a fogyatékos akarati állapot. Ha az előbbi esetekben az értelem nem volt elég hatással az emotió és mozgás ébresztésére, úgy ezen esetben gyengése még nagyobbak látszik, nagyobbak azért, mert nincs elegendő visszatartó — inhibítív — hatása. Ezen érzetek a legközelebb állanak a mániához. A pszichiatrák nem is psychikus álláspontból, de inkább a szervek megtámadott állapota szerint anatomiailag itélik meg. Ezen a téren emlegetik nem annyira a maniakusok, mint inkább a fixa ideában szenvedők példáit. Ribot Guislans nyomán felhossa bizonyos Glenadel esetét, a kiben azon rögeszme támadt, hogy bizonyos személyeket rokonai közül megöl.

Ez és a fixa ideáról szóló valamennyi eset újra azt bizonyítja, hogy az illető akarati betegségben szenvedőknél legelső pillanatban a szervezet van megtámadva, az érzetképzés nem rendes, ennél fogva az érzetképi csoportosításban, vagyis az értelmi tudatosságban zavarok támadnak, ezek pedig az akarati nyilvánulásra hatnak bomlasztólag. Ezekhez nem szabad hozzászámítani az úgynevezett szenvedélyes egyedeket, a minőkkel naponkint találkozunk, de tagadhatlan az, hogy legalább akkor, midőn szenvedélyük elfogja őket, az egyes érzetképek indulati hypertrophiája, bárminő kis időre is, értelmi zavarokat okoz. Ez esetben is úgy kell magyarázni a dolgot, hogy az érzetkép abnormitása először a figyelemben, azután pedig az akarati tény nyilvánulásában idéz elő bántalmakat.

Ugyanezt a viszonyt és összefüggést megleljük azon

esetekben is, a hol nem az impulsio szenved bántalmat, de inkább az akarati érzés tudatos része, vagyis a figyelem van kitéve kisebb-nagyobb zavaroknak.

Ez leginkább a figyelemnek atrophíája és hypertrophíája közben jön elő. Lássuk először a figyelem atrophíáját, vagyis gyengülését.

Mindaz, a mit eddig a figyelemről mint tudatos érzésről mondtunk, visszaidézendő, főleg pedig az, hogy az akarati figyelem a tudatos érzetek csoportosulásán fordul meg s még azt sem szabad elfelejteni, hogy az értelem hasonlóan ugyanazon érzetképek kölcsönösen alárendelődő és mellérendelődő társulása közben jut érvényre. Ribot folytatólag az akarat bántalmainak nemeit osztályozva, midőn közbeszúrná az akarati figyelemre vonatkozó néhány passust, a figyelem gyengülésének eseteivel foglalkozik. Legelső helyre teszi az ittas példáját, a kinél mómora első perczeiben az érzetképek élénken és széles mederben folyó csoportosulása jelentkezik, nyelve alig bírja gondolatai röptét követni; a teljes mómor beálltával azonban a képzettársítás lazább, összefüggéstelen lesz, az összpontosító és vezérlő figyelem egyre gyengül, az érzetek egészen a tudatosság szintája alá süllyednek, miközben az emotiók egyre szakadozottabb reflexeknek szolgálnak, az inhibíció megszűnik, a külső viselkedés tehetetlenség és akaratbeli bénultság nyomát viseli. Az egésznek lefolyásában az a különös jelenség vehető ki, hogy a figyelem ilyen elgyengülése közben az emotió, az indulati élénkség, mintha éppen a figyelemfogytával növekednék, de éppen ezen növekedése közben egyre izoláltabb, tudatosságnélkülibb lesz és végre a merő *automatismus* nivójára esik.

A figyelem ilyen megzavarodása vagy legalább elgyengülése, mindazon igen gyakran előforduló esetekben tapasztalható, a melyeket önkénykedés, szeszélyeskedés, túlingerlésnekység s általában az állhatatlanság nevének szokás érteni.

Ribot, Huchard nyomán hysterikus betegek egynehány különösen érdekes esetét hozza fel. Ilyen betegnél a kedélyhangulatnak semmi állandóságát sem lehet megfigyelni. A legszélesebb jókedvből a legellentétebb szomorkodásba esnek a legrövidebb idő alatt. Szóval viselkedésök, beszédjük, gondolataik és érzelmeik igen laza összetartozást mutatnak. Hogy mindennek legelső sorban a megbolygatott figyelem az oka, teljesen megérthető. A megzavart figyelem magával hozza az érzetképek és egyes érzetállapotok össze-visszakuszálódó felmerülését és kicserélődését. Ezen állításunkat fényesen igazolja azon körülmény, hogy ilyen capriciosus, állhatatlan, teljes akaratlanságban sinlődő hysteriás nőket, azon módon sikerült meggyógyítani, hogy lassan és lassan a vadon száguldó és rendetlenül csapongó figyelmet kezdték zabolázni, idővel rendes mederbe terelni s főképe egy biztos irányba igazítani. Briquet gyógyított meg ilyen néhány személyt és pedig úgy, hogy addig beszélt nekik meggyógyíthatásukról, míg azt el is hitték, minek következtében ily megszelídített figyelem nyomába csakugyan a meggyógyulás lépett.

Még érdekesebb eseteket hozhatni fel a figyelem hypertrophiájánál.

Tudjuk az előbbiek nyomán, hogy a figyelem spontán és rudimentalis alakjában mindig affectív, indulati, ösztönszerű alapokon nyugszik; a táplálkozás, szaporodás, az egészség érzete, a kellemes érzés s effélék teszik alapját, s ilyenekből indul ki. Ha akarativá alakult, akkor is csak ilyen részletes indulati érzetek combinációja közben tud akarati lenni. Azért teljesen biztos, hogy a legfüggetlenebbnek látszó akarati figyelem nyomában ott szállong az emotionális sötét érzetek egész fellegserege, ezek közül legalább egy mindig odaragad mintegy a figyelem aljára. Ez annál inkább történik, s mindazon esetekben létrejön, minél inkább állandóan és tartósan egy tárgy felé irányul és egy érzetképben összpontosul a

figyelem; ezen érzetkép lassan uralkodóvá lesz, maga számára foglalja le a spontán és psychikus reflexek összes ható erejét, a többi érzetkép reflexei inhibítív pályákon tompulnak el s végre, legalább bizonyos pillanatokban teljesen megszűnnek. Ribot itt az úgynevezett extasis eseteit mutatja be. Ámbár felette érdekes mindaz, a mit a kelet fanatikusairól, omphalopsychusokról, egyes elragadtatásokról és látományokról mond, nekünk elegendő csak azt kiemelnünk, hogy mindezen esetekben a figyelem túltengése az emótió hátrányára történik. onnét egyes extatikusok merev nyugalma; de ezen concentrált figyelem, midőn egy érzetképbe merül, önmagát semmisíti meg, azaz elveszíti tudatos voltát, a mivel ugyanazon időben az akarati alanyiség megsemmisül, az egyediség tudata teljesen megszűnik.

A figyelem túltengésének mindezen eseteiből is különben csak arra lehet következtetni. a mi a többinek folyamánya gyanánt kínálkozott, hogy t. i. a figyelem, a mint az öntudatnak az alapja, úgy az akaratnak is lényeges eleme. *Sőt a figyelem öntudati bomlása magával hozza az akarat bomlását is.*

* * *

Azokból, a miket az eddigiek folyamán a tudatlan és tudatos érzésről, annak figyelmi mibenlétéről és az associatio útján egész az öntudatig és értelemig fölemelkedő figyelemről szólottunk, úgy hiszszük elég világosan érthető az is, a mit a figyelem és akarat mibenlétéről felhoztunk. De úgy tartjuk, hogy nem lesz fölösleges összefoglaláskép még egyszer rövid szemlét tartani ezen psychikus jelenségek genetikus és fejlődési összetartozása fölött.

Ki volt először mutatva, hogy azon érzés, a melyet mi tudatosnak mondunk, csak egy csekély része a sötét. tudatosságig vagy soha, vagy ritkán fölemelkedő tengernyi

érzetprocessusnak, a mely idegszálainkon akár inger, akár reflex alakjában átsurran.

Annál fontosabbá vált a tudatos érzés mibenléte. Mi ugyanis az érzésnek tudatosságát annak lényeges minősége gyanánt állítottuk fel. Hogy mi az a körülmény, mely közben az érzés tudatossá lesz, eltekintve intensivitása menetétől, azt a figyelemben állapítottuk meg. Jobban mondva azon eredményre jutottunk, *hogy a tudatos érzés nem egyéb, mint maga a figyelem.*

Ezek után könnyű volt a figyelmet az öntudat alkotó eleme gyanánt feltüntetni s nem kevésbbé könnyű az érzetképek társulási viszonyaiból a figyelemnek, tulajdonképpen az akaratí figyelemnek értelmi tudatosságához való viszonyát megállapítani. Már az előbbieken is kimutattuk, hogy az *értelem nem egyéb, mint a tudatos érzeteknek, vagyis a figyelemnek egyik magasabb foka vagy hatványa.*

Nehezebb tétel gyanánt tűnt elő az egyes, indulati túlsúlylyal bíró érzetek tudatossági értékét és fokát, nemkülönben az érzési központokból önkénytes reflexek útján előálló alakulatait meghatározni. Ama határozatlan érzetek, melyek semmiféle objectummal sem látszanak bírni, mint fent megjegyeztük, nem ilyen objectumféle, hanem az alanynak körülményei folytán feltételezett helyzetei szerint határozhatók meg. Legalább a közfelfogás olyannak fogadja, mint a melyek tisztán az egyed belvilágán belül nyernek indító-okot. Ugyanezen közfelfogás, mint már fentebb érintve volt, félreismerni látszik azok subjectív feltételeit és körülményeit, és csak a merő objectumokra való viszonyítás és vetítés közben becsüli azok értékét és tartalmát. Régente valóságos entitásoknak tartották. Nem úgy most, mikor pl. azt tartják, hogy betegségek nincsenek, hanem csak beteg emberek. Éppen azért az eddig indulati, subjectív okokból folyó látszó érzések számára *több objectivitást*, az inkább

értelmi rendszerbe belefoglalt érzetképek számára pedig *több subjectivitást* követelünk.

Hogy ezen követelménynek, még mai napig sincs elég téve, a mindennapi használaton kívül, még a tudományos rendszerek számos példája is bizonyítja.

Szintügy szükségesnek tartottuk, hogy ezen emotionális érzéseket határozatlan tartalmuk miatt inkább gyakorlati mérték szerint becsüljük meg; azt különösen az emóciók azon eseteiben tettük, a melyekben az akaratnak nevezetik.

Ezzel az érzés tudatosságának egyik különleges osztályát érintettük és leginkább példák és kiváló szakférfiak által megfigyelt esetek alapján törekedtünk az akarat érzés minőségét és legelső sorban tudatossági fokát megállapítani. Látva azt, hogy az akaratnak nevezett érzetjelenségekben mindenütt ott van a tudatosság feltétele és az értelmi rész érvényesülése, de szem előtt tartva az akaratnak az egyed individualitásából eredő kialakulását, a felhozott eseteknek komoly megbírlása után azon eredményre jutottunk, hogy az akaratnak alapeleme a tudatos érzés — a figyelem, de ezen figyelem mindig egy, előtérben álló emóció sarkában húzódik meg. Hogy az akarat sem egyéb, mint a figyelem egyik neme, erről abból is megbizonyosodtunk, hogy az úgynevezett akarat bántalmaknál a figyelem elgyengülését az impulsió zavarainak nyomában láttuk jelentkezni. Fordítsuk meg már most a dolgot s a mondottak alapján az is bizonyos lesz, hogy *a mint a figyelem az, úgy az értelem sem egyéb, mint az akaratnak bizonyos esetleges körülmények szerint való meghatározása.*

Beljak B. Pál.

AZ ERKÖLCSI ÉRZELMEK.

— Első közlemény. —

I.

Szó sem fér hozzá, hogy a magasabb rendű lelki tüneteknek vizsgálata, illetőleg elemzése fölötte nehéz. Az elemek, melyek azokat alkotják, oly sokfélék és oly sokféle módon összefonvák egymással, hogy bizony nehéz megmondani, melyek az alkotó elemek és miképen hatnak azok egymásra; de sőt meg vagyok győződve arról, hogy azt állítani, hogy az elemzésben nem hagytunk ki alkotó elemet, hogy az elemek egymásrahatását a dolognak megfelelőleg magyaráztuk meg, szinte lehetetlen. Mit Schiller Wallenstein-ja a praktikus életről mond:

Eng Ist die Welt. und das Gehirn weit,
Leicht bei einander wohnen die Gedanken,
Doch hart im Raume stossen sich die Sachen.

(W. Tod. II. 2.) — azt némi módosítással a tudományokra is alkalmazhatni. Ha csak arról van szó, hogy saját magunknak ellent ne mondjunk, akkor szebbnél szebb elméleteket állíthatunk fel; de ha elméletünkötől még azt is megkivánjuk, hogy a valóságnak megfelelően, akkor minduntalan megbot-